

C. XLII

ARALIK 2018

Sayı: 2

Makalenin Geliş Tarihi: 25.07.2018

Makalenin Kabul Tarihi: 25.11.2018

KÜTÜB-İ TİS'A'DA YER ALAN HADİSLERLE ANLAMCA ÖRTÜŞEN AZERBAIJAN ATASÖZLERİ

INTERACTION AZERBAIJAN PROVERBS WITH HADITH
WHICH PLACED IN THE KUTUB AL-TISA

Reşat Ahmet Ağaoğlu*

Özet

İslam'ın Kur'an'dan sonra ikinci kaynağı konumunda olan hadisler,¹ Müslüman kimliği taşıyan tüm toplumları belirli ölçüde etkilemiş ve bu etkileşimin doğal sonucu olarak toplumun kültürel değerlerinde yeni şekillenmeler olmuştur. Atasözleri masallar, destanlar, hikâyeler, maniler ve şiirler gibi kültürün öğelerinden birisidir. Hadisler, her Müslüman toplumun sahip olduğu kültürün her bir ögesine etki ettiği gibi çok önemli bir ögesi olan atasözlerine de önemli ölçüde tesir etmiştir. Bu tesirin sonuçları olarak bazı atasözlerinin söz itibarıyla, bazılarının da mana itibarıyla hadislerle benzerlik taşıdığı görmekteyiz. Azerbaycan toplumu da Müslüman kimliği taşıması dolayısıyla hadislerden

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0002-8924-9165, resatahmetagaoglu@ardahan.edu.tr

¹ Makaledeki hadisler, dokuz en önemli hadis kitabı demek olan "Kütüb-i Tis'a" çerçevesinde ele alınmıştır. Bunlar; Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*; Müslim'in *Sahîhu Müslim*; Tirmizî'nin *es-Sünen*; Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*; Nesâî'nin *es-Sünen*; İbn Mâce'nin *Sünenü İbn Mâce*; Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta*, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* ve Dârîmî'nin *es-Sünen* eserleridir.

oldukça etkilenmiştir. Bu etkilenme her alanda olduğu gibi atasözlerinde de açık şekilde görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İslam, Hadis, Azerbaycan, Atasözleri, Etki*

Abstract

Hadiths, the second source of Islam after the Qur'an, affected all societies bearing Muslim identity to a certain extent, and as a result these societies were shaped. Proverbs are one of the cultural literature, such as epics, epic stories, stories, poems, and poetry. The hadiths have influenced the proverbs, which is a very important element of the cult which each society has, at a considerable time. As a result of these effects, we see that some proverbs are literal, others are similar to the narrated hadiths. The Azerbaijani society was influenced by the hadiths because of its Muslim identity. This influence is clearly visible in the proverbs as it is in every area.

Keywords: *Islam, Hadith, Azerbaijan, Proverbs, Effect*

Giriş

Kur'an'daki ayetleri onaylamak, açıklamak ve daha detaylı bilgi vermek, orada zikredilmeyen hükümleri bildirmek veya hüküm koymak gibi farklı amaçlarla oluşan, Hz. Muhammed'in Müslümanlara bıraktığı mirası konumundaki hadisler, İslam'ın Kur'an'dan sonra ikinci en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Bir toplumun ait olduğu kültürün masallar, destanlar, hikâyeler, maniler ve şiirler gibi bir ögesi olan atasözleri uzun deneyimler sonucu oluşan, mutlaka bir gerçeği yansıtan, daha çok mecazi bir anlam taşıyan ve kalıplaşmış bir yargı hâlini almış sözlerdir (Albayrak, 2009: 2).

Müslüman toplumlar, Müslümanlığın gereği olarak hadisleri kendi hayatına tatbik etmek suretiyle Hz. Muhammed'in bu mirasını yaşatmış ve yaşatmaktadırlar. Bu tatbik tarihî, siyasi, askerî ve sosyal faktörlerin etkisiyle her bir Müslüman toplumunda farklı ölçülerde gerçekleşebilmiştir. İslam dünyasının bir parçası olan Azerbaycan toplumunda da Müslüman kimliğini benimsedikten sonraki tarihî süreçte, günümüze kadar yoğun bir şekilde hadislerin etkisi ve tatbiki görülmektedir. Bu durum halkın düşünce ve tecrübelerinin bariz bir şekilde yansıtıldığı atasözlerinde de görülmektedir. Müslüman düşünce ve tecrübelerden beslenerek meydana gelen bu atasözleri nesilden nesle aktararak söz itibarıyla veya buna yakın, bazıları da anlam itibarıyla günümüze ulaştırılmıştır.

Hadislerle Söz ve Mana İtibarıyla Örtüşen Atasözleri

Bazı hadisler, Azerbaycan atasözleriyle söz itibarıyla, bazıları ise ana kaynaklarda yer alan hadislerle mana itibarıyla örtüşmektedir. Burada özellikle ana kaynaklarda yer alan hadislerin herhangi bir şekilde tesir ettiği veya edebileceği muhtemel olan atasözlerine yer verilecektir:

Birçok Türk toplumunda meşhur olan “Əmanətə xəyanət olmaz / Emanete hıyanet olmaz.” (Çobanoğlu, 2004: 244); (Musaoğlu, 1995: 176); (Doğanay, 1973: 133); (Tülbentçi, 1977: 217); (Zeyneş ve Gümüş, 1995: 163); (Başaran, 1994: 78) şeklindeki atasözü Azərbaycan toplumunda da yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu atasözü “وَلَا تَجْتَمِعُ الْخِيَانَةُ وَالْأَمَانَةُ جَمِيعًا / Hıyanet ve emanet bir arada bulunmaz...” (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: II, 349) hadisi ile anlam olarak örtüşmektedir. Güvenilirlik, emanet İslam’da önemli ve hassas bir konudur. Şöyle ki güvenilir olmayan bir kimse münafıklıkla itham edilebilmektedir. Hadis-i şerifte “آيَةُ مَنْ أُوْتِيَ خَانَ / الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا أُؤْتِيَ خَانَ / Münafığın alametleri üçtür: Konuşunca yalan söyler, vaat ettiğinde vadine hilaf çıkar ve kendisine bir emanet verildiğinde hıyanet eder.” (Buhârî, 1986: İmân, 23) buyrulmakta, münafık bir kimsenin yaptığı ameller arasında "emanete hıyanet etme" özellikle belirtilmektedir.

Kur’an’da da Müslümanlara hitaben; “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ / Ey iman edenler! Allah’a ve Peygamber’e hainlik etmeyin. Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize de hainlik etmeyin.” (el-Enfâl 8/27) buyrulmakta, Müslümanlar, emanete hıyanet etmeme konusunda uyarılmaktadır. Bununla birlikte, karşı tarafın emanete hıyanet etmesi durumunda bile karşılığında aynı muamele yapılmaması konusunda uyarı dikkat çekmektedir. Nitekim “أَدِّ الْأَمَانَةَ إِلَى مَنِ اتَّمَنَّكَ وَلَا تَخُنْ مَنْ خَانَكَ / Emaneti sana emanet edene ver. Sana hıyanet edene de sen hıyanet etme.” (Ebû Dâvûd, 1419/1998: İcâre, 81); (Tirmizî, 1382/1962: Büyü’, 38); (Dârimî, 1412/2000: Büyü’, 54); (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: III, 414) hadis-i şerifi emanet konusunda Müslümanların nihaî olarak ne yapmaları gerektiğini kesin bir dille belirtmektedir.

Azerbaycan toplumunda da meşhur olarak kullanılan “Dəvənin dizini bağla sonra Allaha tapşır / Devenin dizini bağla sonra Allah’a tevekkül et.” (Hüseynzade, 1981: 250); (Musaoğlu, 1995: 141); (Tülbentçi, 1977: 179); (Beydilli, 2004: 89); (Başaran, 1994: 77) şeklindeki atasözünün konuya dair hadislerden kaynaklandığını düşünmek mümkündür. Şöyle ki hadis-i şerifte bir adam; “ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعْقَلُهَا وَأَتَوَكَّلُ أَوْ أُطْلِقُهَا وَأَتَوَكَّلُ؟ قَالَ: أَعْقَلُهَا وَتَوَكَّلْ / Ya Resulallah! (Deveyi) bağlayıp da mı tevekkül edeyim, yoksa salıverip de mi tevekkül edeyim? diye sordu. Hz. Peygamber: Bağla da öyle tevekkül et! buyurdu.” (Tirmizî, 1382/1962: Kıyamet, 60) şeklinde yer alarak tevekkülün ne anlama geldiği anlatılmaktadır. Bununla birlikte “لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَوَكَّلُونَ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقْنَاكُمْ كَمَا يُرْزَقُ الطَّيْرُ تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا / Eğer siz, gereği gibi Allah’a tevekkül etseydiniz, sabahleyin aç gidip akşamleyin tok dönen kuşlar rızıklandırıldığı gibi size de rızık verilirdi.” (Tirmizî, 1382/1962: Zühd, 33); (İbn Mâce, t.y: Zühd, 14); (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: I, 30) şeklinde kaynaklarda yer alan hadislerde tevekkülün gereği gibi edilmesinin önemine vurgu yapılmaktadır.

“Həya imandandır / Haya imandandır” (Beydilli, 2004: 128) şeklindeki Azərbaycan atasözünün aynı lafızlarla birçok sahif hadis kaynaklarında geçtiği görülmektedir.² Bu nedenle bu sözün, söz konusu hadislerden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

“Əvvəl salam sonra kəlam / Evvel selam sonra kəlam” (Beydilli, 2004: 111); (Musaoğlu, 1995: 286); (Başaran, 1994: 69) şeklindeki atasözü “السَّلَامُ قَبْلَ الْكَلَامِ/ Selam, kəlamdan öncedir.” (Tirmizî, 1382/1962: İstizan, 11) şeklindeki hadisle örtüşmektedir.

“Sürüdən ayrılan qoyunu qurd yeyər / Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar.” (Beydilli, 2004: 215); (Tülbentçi, 1977: 496); (Musaoğlu, 1995: 304); (Başaran, 1994: 74) şeklindeki atasözü “فَعَلَيْكُمْ بِالْجَمَاعَةِ فَإِنَّمَا يَأْكُلُ الذَّنْبُ مِنَ الْغَنَمِ الْقَاصِيَةَ/ Cemaat olmaya devam ediniz. Muhakkak ki sürüden ayrılan koyunu kurt yer.” (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Salât, 47); (Nesâî, 1411/1991: İmâmet, 49); (Hâkim en-Nisaburî, 1411/1990: I, 330) hadisine uygundur. İslam’da bir olmak, birlik oluşturmak çok önemsenmiş ve bunun için teşvik edilmiştir. (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Salât, 47); (Tirmizî, 1382/1962: Fiten, 7); (Nesâî, 1411/1991: İmâmet, 49); (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: VI, 446). Ayrıca “Birlik neredeyse dirlik ordadır.” (Çobanoğlu, 2004: 391); (Musaoğlu, 1995: 99) ve “Birlikten kuvvet doğar.” (Musaoğlu, 1995: 99) şeklindeki atasözlerimizde de birlik olmanın önemi vurgulanmaktadır.

“Adam adamın aynasıdır.” (Çobanoğlu, 2004: 354) veya “Adam adam sayəsində adam olar.” (Hüseynzade, 1981: 31) şeklindeki atasözü “المؤمن مرآة المؤمن / Mümin müminin aynasıdır.” (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Edeb, 56) hadisine benzemektedir. Kişi, ait olduğu toplumdandır, yanında bulunduğu arkadaşlardan etkilenmektedir. Nitekim “Üzüm üzümə baxa baxa qaralar / Üzüm üzümə baka baka kararır.” (Çobanoğlu, 2004: 458) ve “Atı at yanında bağlasan rəngi dəyişməyə də xasiyyəti dəyişər / Atı at yanında bağlarsan rəngi dəyişməz, huyu dəyişir.” (Beydilli, 2004: 42) gibi atasözlerinde bu duruma işaret edilmektedir. Bu anlamdaki atasözleri “مَثَلُ الْجَلِيسِ الصَّالِحِ وَالْجَلِيسِ السَّوِّءِ كَمَثَلِ صَاحِبِ الْمِسْكِ وَكَبِيرِ الْحَدَادِ لَا يَمَّا تَشْتَرِيهِ أَوْ تَجِدُ رِيحَهُ وَكَبِيرُ الْحَدَادِ يُحْرِقُ بَدَنَكَ أَوْ تُؤَبِّكَ مِنْ صَاحِبِ الْمِسْكِ إِمَّا تَشْتَرِيهِ أَوْ تَجِدُ رِيحَهُ وَكَبِيرُ الْحَدَادِ يُحْرِقُ بَدَنَكَ أَوْ تُؤَبِّكَ / İyi arkadaşla kötü arkadaşın misali, misk sahibi ile körük üfüren kimse gibidir. Misk sahibi ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (miski) satın alırsın ya da ondan güzel bir koku duyarsın. Körük üfüren kimse ise ya vücudunu ya da elbiseni yakar.” (Buharî, 1986: Büyü’, 39, Zebâih, 31); (Müslim, 1955: Bir, 146) şeklindeki hadisin içeriğine benzemektedir. Yine atasözlerinde “Ahmak ahmağı bulur.” (Musaoğlu, 1995: 28) şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bu anlamdaki atasözleri Hz. Muhammed’in müminlere nasihat ederek “الرَّجُلُ عَلَى بَيْنِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدَكُمْ مَنْ يُخَالِلُ/ Kişi, arkadaşının dini üzeredir. O hâlde her biriniz arkadaşlık ettiği kişiye dikkat etsin.” (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Edeb, 16); (Tirmizî, 1382/1962: Zühhd, 45) buyurmuş olduğu hadisle

² “الخِيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ” Bk. (Buharî, 1986: İmân, 14); Müslim, İmân, 59; (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Edeb, 7); (Tirmizî, 1382/1962: İmân, 7); (Nesâî, 1411/1991: İmân, 27); (İbn Mâce, t.y: Zühhd, 17).

benzerlik oluşturmaktadır. Bu hadisle örtüşen atasözünde “Bir adamla dost olmak istiyorsan onun dostuna bak.” (Musaoğlu, 1995: 91) ve “Dostunu bana söyle kim olduğunu diyeyim.” (Musaoğlu, 1995: 156, 339) denilmektedir.

“Gülmə qonşuna gələr başına / Gülme komşuna gelir başına.” (Aksoy, 1993: 134); (Musaoğlu, 1995: 204) şeklindeki atasözü “لا تُظْهِرِ السَّمَاتَةَ لِأَجِيكَ فَيَرْحَمَهُ اللَّهُ وَيَبْتَلِيكَ” (Müslüman) kardeşinin başına gelen musibete sevinme. Allah onu rahmetiyle o musibetten kurtarır ve seni derde müptela eder.” (Tirmizî, 1382/1962: Kıyamet, 54); (Başaran, 1994: 100) hadisinin ruhuna uygun düşmektedir.

“İnsanın gözünü bir avuç toprak doldurur (doğurur).” (Beydilli, 2004: 118); (Musaoğlu, 1995: 234); (Çobanoğlu, 2004: 275); (Başaran, 1994: 101) şeklindeki atasözünün “لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ / واديان من ذهب لابتغى لهما ثالثا ولا يملئ جوف ابن آدم إلا التراب / Âdemoğlunun iki dere dolu altını olsa bir üçüncüsünü ister. Âdemoğlunun gözünü ancak toprak doldurur.” (Buharî, 1986: Rikâk, 10); (Müslim, 1955: Zekât, 116); (Tirmizî, 1382/1962: Zühd, 48) hadisinden kaynaklandığı düşünülebilir.

“Dərdi verən dərmanı da verər / Derdi veren dərmanı da verir.” (Musaoğlu, 1995: 134); (Başaran, 1994: 134) şeklindeki atasözünün “ما أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً” Allah, verdiği her derdin dərmanını da vermiştir.” (Buharî, 1986: Tıb, 1); (İbn Mâce, t.y: Tıb, 1) şeklindeki hadisten kaynaklanabileceği mümkündür.

“Sağ el vereni sol el gerek bilmesin.” (Beydilli, 2004: 204); (Çobanoğlu, 2004: 413) şeklindeki atasözü İslam’ın ruhuna uygun olup bazı hadislerde de yer almaktadır. Nitekim “سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ: ... وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ” Hiçbir gölgenin bulunmayacağı bir günde Allah, yedi kişiyi kendi gölgesinde barındıracaktır; ... bunlardan birisi sadaka verdiğinde sağ elinin verdiğini sol eli duymayacak şekilde gizli tutan kimsedir...” (Buharî, 1986: Zekât, 16; Ezan, 36); (Müslim, 1955: Zühd, 91); (Tirmizî, 1382/1962: Zühd, 53) şeklindeki hadiste, müjdelenen yedi kişiden birisinin sadakayı gizli verenler olduğu bildirilmektedir.

“İnsaf dinin yarısıdır.” (Çobanoğlu, 2004: 303); (Musaoğlu, 1995: 232); (Başaran, 1994: 79) şeklinde bilinen Azərbaycan atasözü “İnsafı olmayanın imanı da olmaz.” (Musaoğlu, 1995: 233) şeklinde de meşhur olup diğer bazı Türk toplumlarında da kullanılmaktadır (Tülbentçi, 1977: 185, 310). Benzer anlamdaki atasözlerinin “ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الْإِيمَانَ: الْإِنْصَافُ مِنْ نَفْسِكَ” Üç kimse vardır ki bunları bir araya getiren kimse imanı da kendisinde toplamış olur: Bunlardan birincisi nefesine zulmetmemektir...” (Buharî, 1986: İman, 20) hadisinden kaynaklanabileceği düşünülebilir.

Aynı şekilde, “Axar su təmiz olar / Akan su temiz olur.” veya “Akan su yosun tutmaz.” (Hüseynzade, 1981: 83); (Musaoğlu, 1995: 30); (Aksoy, 1993: 58) şeklindeki atasözünün kaynağı “الماء طهور لا ينجسه شيء” / Su temizdir, onu hiçbir şey kirletmez.” (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Tahâret, 33); (Tirmizî, 1382/1962: Tahâret, 49); (Nesaî, 1411/1991: Miyâh, 1) anlamındaki hadis olabilir. Zira (akar) suyun temiz olması ile ilgili hükümler fıkıh kitaplarında ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır (Kâsânî, 1406/1986: I, 71); (Mergînanî, t.y: I, 20).

“Aman dileyeni öldürmezler.” (Hüseynzade, 1981: 60); (Musaoğlu, 1995: 44); (Çobanoğlu, 2004: 81); (Başaran, 1994: 51) şeklindeki veya buna benzer atasözlerinin “إِذَا أَمَّنَكَ / Bir kimse senden aman dilerse onu asla öldürme.” (İbn Mâce, t.y: Diyât, 34) hadisinden kaynaklanmış olabileceği mümkündür. Zira kalpleri bilmediğimiz için aman dileyenlerin de o anda ne düşündüklerini net olarak bilemeyiz. O hâlde bu konuda müsamahakâr olmak gerekmektedir. Bundan dolayı Hz. Muhammed aman dileyen bir kimsenin öldürülmesine çok kızmıştır.³

“Ağıllı bir dəfə aldanar / Akıllı bir defa aldanır.” (Beydilli, 2004: 25); (Musaoğlu, 1995: 32); (Başaran, 1994: 53-54) şeklindeki atasözünün, Hz. Muhammed’in “لَا يُدْعُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ / Mümin aynı delikten iki defa ısırılmaz.” (Buhârî, 1986: Edeb, 83); (Müslim, 1955: Zühd, 63); (İbn Mâce, t.y: Fiten, 13) hadisinden etkilenmek suretiyle oluşturulduğu muhtemeldir.

“Qorxunun əcələ faydası yoxdur / Korkunun ecele faydası yoktur.” (Çobanoğlu, 2004: 358); (Başaran, 1994: 19) şeklinde Azərbaycan toplumunda kullanılmış olan atasözü “لَنْ يَنْفَعَكَ / Kaderden sakınmak bir fayda vermez...” (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: V, 234); (Kudaî, 1407/1986: II, 50 (no: 862)) şeklindeki hadisle anlam itibarıyla benzerlik göstermektedir.

“Əcələ çarə yoxdur / Ecele çare yoktur.” (Çobanoğlu, 2004: 229); (Musaoğlu, 1995: 165) “Olacağa çare yoktur.” (Musaoğlu, 1995: 282) ve “Yazıdan kaçılmaz.” (Musaoğlu, 1995: 330) şeklindeki atasözü “عِنْدَ اللَّهِ بِأَجَلٍ مُّسَمًّى / Her bir şeyin Allah katında belli bir eceli vardır...”

³ عَنْ أُسَامَةَ قَالَ: بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْحَرَقَةِ مِنْ جُهَيْنَةَ فَصَبَّحْنَا الْقَوْمَ فَهَرَمْنَاهُمْ وَلَجِئْتُ أَنَا وَرَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ رَجُلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا غَشِيْنَاهُ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَكَفَّ عَنْهُ الْأَنْصَارِيُّ وَطَعَنَتْهُ بِرُمْحِي حَتَّى قَتَلْتُهُ قَالَ: فَلَمَّا قَدِمْنَا بَلَّغَ ذَلِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لِي: يَا أُسَامَةُ أَقْتَلْتَهُ بَعْدَ مَا قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّمَا كَانَ مُتَعَوِّدًا قَالَ: فَقَالَ: أَقْتَلْتَهُ بَعْدَ مَا قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟ قَالَ: فَمَا زَالَ يُكْرِرُهَا عَلَيَّ حَتَّى تَمَنَيْتُ أَنِّي لَمْ أَكُنْ أَسْلَمْتُ قَبْلَ ذَلِكَ قَالَ: أُسَامَةُ شَؤْلَةً / Üsame şöyle nakletti: Rasulullah bizi, Cüheyne’den Huraka’nın üzerine gönderdi. Sabahleyin bu kavme saldırdık. Onları hezimete uğrattık. Ben ve Ensarlı birisi onlardan birinin peşine düştük. Tam yakalayacakken “Lâ ilâhe illâllah” kelimeyi tevhidini okudu. Bunu gören Ensarlı onu öldürmekten vazgeçti. Ben ise (canını kurtarmak için Müslüman oldu) diye düşünerek mızrağımla onu öldürdüm. Döndüğümüzde bu haber Rasulullah’a ulaştı. (Bana çok kızdı) ve şöyle dedi: “Ey Üsame! Sen onu ‘Lâ ilâhe illâllah’ dedikten sonra mı öldürdün? Ben; O, kendi canını kurtarmak için bunu yaptı, dedim. Rasulullah, Sen onu “Lâ ilâhe illâllah” dedikten sonra mı öldürdün? dedi ve bu sözü o kadar tekrarladı ki ben; o günden önce Müslüman olmamış olmayı temenni ettim.” Bk. (Buhârî, 1986: Megâzî, 46; Diyât, 2); (Müslim, 1955: İman, 159); (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: V, 200).

(Buharî, 1986: Cenaiz, 32); (Müslim, 1955: Cenaiz, 11); (Nesaî, 1411/1991: Cenaiz, 22) hadisine anlam olarak çok benzemektedir. Ayrıca, ayet-i kerimede ecelin mahiyeti “ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ / Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.” (el-A’râf, 7/34) buyrulurak belirtilmiştir.

“Can sağlığı-dünya varlığı” (Aksoy, 1993: 83); (Musaoğlu, 1995: 105) “Sağlık en büyük varlıktır (zenginliktir).” (Musaoğlu, 1995: 294) veya “Dünyanın en büyük nimeti can sağlığıdır.” (Musaoğlu, 1995: 163) şeklindeki atasözlerinde sağlıklı ve sıhhatli olmanın önemi anlaşılırken, “نِعْمَتَانِ مَغْبُورٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ/ İki nimet vardır ki insanların çoğu bunlardan habersizdir: Sağlık ve boş zaman.” (Buharî, 1986: Rikâk, 1); (Tirmizî, 1382/1962: Zühd, 1); (İbn Mâce, t.y: Zühd, 15) hadisinin anlamıyla benzerlik teşkil etmektedir.

“Acın imanı olmaz toxun amanı / Açın imanı olmaz, tokun amanı.” (Hüseynzade, 1981: 92); (Musaoğlu, 1995: 13); (Aksoy, 1993: 52) şeklindeki atasözü ile “كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا / Fakirlik neredeyse küfür olacaktı...” (Beyhakî, 1423/2003: IX, 12 (no: 6188)); (Kudaî, 1407/1986: I, 342 (no: 586)) hadisi arasında anlam itibariyle benzerlik vardır. Fakirliğin bazen imanı sıkıntıya sokması durumu oluşabilir. Bu gibi nedenlerden dolayı Hz. Muhammed’in; “اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ الْفَقْرِ / Allah’ım! Fakirlikten sana sığınırım...” (Müslim, 1955: Zikir, 14); (Tirmizî, 1382/1962: Deavât, 13); (Nesaî, 1411/1991: İstiâze, 6, 13, 14, 15, 16; Sehv, 90); (İbn Mâce, t.y: Dua, 3); (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: VI, 57, 207) şeklinde dua ettiği kaynaklarda zikredilmektedir.

“Dərdi verən dərmanı da verər / Derdi veren dərmanı da verir.” (Musaoğlu, 1995: 134) şeklindeki atasözünün “مَا أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً / Allah, ne dert vermişse mutlaka onun devasını da vermiştir.” (Buharî, 1986: Tıb, 1); (Nesaî, 1411/1991: Eşribe, 26); (İbn Mâce, t.y: Tıb, 1) hadisiyle benzerliği de dikkat çekmektedir. Ayrıca, hadis kaynaklarında “إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْزَلَ الدَّاءَ وَالِدَوَاءَ وَجَعَلَ لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءً / Allah Azze ve Celle derdi de, dərmanı da göndermiş, her bir derdin bir devasını vermiştir...” (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Tıb, 11) ve “لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ / Her bir derdin devası da vardır...” (Müslim, 1955: Selâm, 69) şeklinde benzer rivayetler de bulunmaktadır.

“Çağrılan yerə ar eləmə, çağrılmayan yeri dar eləmə / Çağrılan yere ar eyleme, çağrılmayan yeri dar eyleme.” (Çobanoğlu, 2004: 177) şeklindeki atasözü Hz. Muhammed’in “إِذَا دُعِيَ أَحَدُكُمْ إِلَى الْوَلِيمَةِ فَلْيَأْتِهَا / Sizlerden biriniz velime için davet edildiğinde gelsin.” (Buharî, 1986: Nikâh, 71); (Müslim, 1955: Nikâh, 96); (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Et’ime, 1) hadisine anlam itibariyle çok benzemektedir. Bir diğer hadiste ise, düğün yemeğine davet edilmediğinde gidilmemesi, davet edildiğinde ise gidilmesi gerektiği bildirilmekte, bu

davete icabet edilmeyenler / وَمَنْ لَمْ يُجِبِ الدَّعْوَةَ فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ“ Davete icabet etmeyen Allah’a ve Resulü’ne isyan etmiş olur.” (Müslim, 1955: Nikâh, 110) şeklinde uyarılmaktadırlar.⁴

“Söz böyüyün, su kiçiyin / Söz büyüğün, su küçüğündür.” (Hüseynzade, 1981: 21); (Musaoğlu, 1995: 301) şeklinde meşhur olan Azerbaycan atasözü “Su küçüğün, sofru büyüğündür.” (Çobanoğlu, 2004: 432) şeklinde de yaygındır. Bu ve benzeri atasözlerinin “*عَبَدَ اللَّهُ بَنَ سَهْلٍ وَمُحَيِّصَةً خَرَجَا إِلَى خَيْبَرَ مِنْ جُهْدِ أَصَابِهِمْ فَأَتَى مُحَيِّصَةً فَأَخْبَرَ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بَنَ سَهْلٍ قَدْ قَتَلَ وَطَرَحَ فِي فَقِيرٍ أَوْ عَيْنِ فَأَتَى يَهُودَ فَقَالَ: أَنْتُمْ وَاللَّهِ قَتَلْتُمُوهُ قَالُوا: وَاللَّهِ مَا قَتَلْنَاهُ فَأَقْبَلَ حَتَّى قَدِمَ عَلَى قَوْمِهِ فَذَكَرَ لَهُمْ ذَلِكَ ثُمَّ أَقْبَلَ هُوَ وَأَخُوهُ حُوَيْصَةَ وَهُوَ أَكْبَرُ مِنْهُ وَعَبَدَ الرَّحْمَنِ بْنِ سَهْلٍ فَذَهَبَ مُحَيِّصَةً لِيَنْكَلِمَ وَهُوَ الَّذِي كَانَ بِخَيْبَرَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "كَبْرَ كَبْرٍ" يَرِيدُ السَّنَّ فَتَكَلَّمَ وَحُوَيْصَةُ / Abdullah b. Sehl ve Muhayyisa Hayber’e gittiler. Burada birtakım zorluklarla karşılaştılar. Muhayyisa dönüp Abdullah b. Sehl’in öldürüldüğünü ve bir kuyuya atıldığını haber verdi. Bunun üzerine Yahudilere uğrayıp onu kendilerinin öldürdüğünü söyledi. Yahudiler ise onu öldürmediklerini söylediler. Kendi kavmine dönerek bu olayı onlara anlattı. Sonra o, abisi Huveyyisa ve Abdurrahman b. Sehl geldiler. Hayber’de bulunan Muhayyisa konuşmak için öne çıktı. Fakat Resulullah yaş dikkate alarak: Büyüğe bırak, büyüğe bırak, dedi. Bunun üzerine (abisi) Huveyyisa konuşmaya başladı...” (Buharî, 1986: Ahkâm, 38); (Müslim, 1955: Kasâme, 6); (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Diyât, 8); (Nesaî, 1411/1991: Kasâme, 3); (İbn Mâce, t.y: Diyât, 28) rivayetinden etkilenecek şekilde ortaya çıkmış olabileceği düşünülebilir. Zira bu rivayette Resûlullah, yaş itibariyle küçük olan sahabiye uyararak sözü büyük olana bırakmasını istemektedir.*

“Dost dostun eybini üzünə deyər / Dost dostun ayıbını yüzüne söyler.” (Aksoy, 1993: 113); (Musaoğlu, 1995: 153) şeklindeki atasözü Ebu Zer’in, kendisine Hz. Muhammed’in emretmiş olduğunu söylediği yedi şeyden biri olarak “... وَأَمَرَنِي أَنْ أَقُولَ بِالْحَقِّ وَإِنْ كَانَ مُرًّا“ / (Resûlullah) Bana, acı da olsa doğruyu söylememi emretti...” (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995: V, 159) rivayetine anlam itibariyle çok benzemektedir. Ayrıca, başka bir rivayette Hz. Muhammed’in, acı da olsa hakkı söylediği için Hz. Ömer’i takdir ettiği belirtilmektedir (Tirmizî, 1382/1962: Menâkıb, 66).

“Kişi tüpürdüyünü yalamaz / Kişi tükürdüğünü yalamaz.” (Çobanoğlu, 2004: 352) şeklindeki atasözü “*هَبَيْتَهُ كَالْعَائِدِ فِي قَيْئِهِ“ / Hibe ettiği şeyi geri alan kimse kustuğunu yalayan kimse gibidir” (Buharî, 1986: Zekât, 59, Hibe, 28); (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Büyü, 83); (Nesaî, 1411/1991: Hibe, 2); (İbn Mâce, t.y: Hibât, 5) rivayetine anlam olarak benzemektedir. Benzer bir rivayette de “*وَمَثَلُ الَّذِي يُعْطِي الْعَطِيَّةَ ثُمَّ يَرْجِعُ فِيهَا كَمَثَلِ الْكَلْبِ يَأْكُلُ فَإِذَا شَبِعَ قَاءَ تَمَّ عَادَ فِي قَيْئِهِ“ / Bir şeyi (hediye) verip de sonra geri isteyen kimsenin misali, yiyip doyan, doyduktan sonra kusan, daha sonra**

⁴ Benzer bir hadiste “*مَنْ دَعِيَ فَلَمْ يُجِبْ فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ دَخَلَ عَلَى غَيْرِ دَعْوَةٍ دَخَلَ سَارِقًا وَخَرَجَ مُغْبِرًا“ / Herkim davet edilir de bu davete icabet etmezse Allah’a ve Rasulü’ne karşı isyan etmiş olur. Herkim davet edilmediği hâlde giderse oraya hırsız olarak girer ve saldırgan olarak çıkar” geçmektedir. Bk. (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Et’ime, 1).*

da kustuğunu yiyen kimse gibidir.” (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Büyü, 83); (Tirmizî, 1382/1962: Hibe, 7); (Nesai, 1411/1991: Hibe, 2); (İbn Mâce, t.y: Hibât, 5) buyrulurak böylesi davranışların çirkinliği ifade edilmektedir.

“Susmaq da bir cavabdır / Susmak da bir cevaptır.” (Beydilli, 2004: 214) şeklindeki atasözünün, Hz. Peygamber’in “قَالَ: رِضَاهَا صَمْتُهَا / يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْبُكَرَ تَسْتَجِي؟” Ya Resûlellah! Bakire kız (talibine evet demeğe) utanırsa nasıl anlaşılır? (Resûlullah): Susması rızasına delalettir.” (Buharî, 1986: İkrâh, 3, Nikâh, 42); (Müslim, 1955: Nikâh, 67); (Ebû Dâvûd, 1419/1998: Nikâh, 23); (İbn Mâce, t.y: Nikâh, 11) şeklindeki hadisiyle örtüştüğü görülmektedir.

Sonuç

Dinin kültürler üzerindeki etkisi tartışılmazdır. Her bir dinin mensupları üzerinde etkisi olduğu gibi İslam’ın da Müslüman toplumların kültürlerine tesir ettiği bilinir. Azerbaycan toplumu genellikle Müslüman kimliği taşıması ve bölgenin erken dönemlerden itibaren İslam’la tanışması hasebiyle kültürün her aşaması ve her kısmı bundan oldukça etkilenmiştir. Uzun asırlar boyunca devam eden bu etkilenme masallarda, destanlarda, manilerde, şiirlerde, hikâyelerde o cümleden atasözlerinde fazlasıyla belirgin olmaktadır.

Azerbaycan toplumunda kullanılan bazı atasözlerinin Kur’an ayetlerinden etkilenerek oluşturulmuş olabileceğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda özellikle hadislerin atasözleri üzerindeki etkisi de dikkat çekmektedir. Bazı atasözleri Kütüb-i Tis’a gibi genellikle sahih hadis kaynaklarında yer alan hadislerle benzerlik taşıdığı hâlde, bazıları ise ana hadis kaynaklarında yer almayan hadisler ve halk arasında meşhur sözler kategorisindekilerle örtüşebilmektedir. Örneğin, “Emanete hıyanet olmaz.”, “Sağ el vereni sol el gerek bilmesin.”, “Derdi veren dermanı da verir.”, “Evvel selam sonra kelim.”, “Adam adamın aynasıdır.”, “Eman diyeni (dileyeni) öldürmezler.”, “İnsanın gözünü bir avuç toprak doldurur (doyurur).”, “Gülme komşuna gelir başına.”, “Hayâ imandandır.”, “Akan su temiz olur.”, “Devenin dizini bağla sonra Allah’a tevekkül et.”, “Akıllı bir defa aldanır.”, “İnsaf dinin yarısıdır.” gibi atasözlerinin ana hadis kaynaklarında yer alan hadislerden esinlenerek oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde “Ev alma komşu al.”, “Sabır cennetin anahtarıdır.”, “Ne ekersin onu da biçersin.”, “Oğlan dayıya, kız halaya çeker.”, “Kanaat hazinedir.”, “Sürüden ayrılan koyunu kurt yer.”, “Bereket harekettir.” gibi atasözlerinin ana hadis kaynaklarında olmayan hadisler ve halk arasında meşhur sözlerden kaynaklanmış olabileceğini söylemek mümkündür.

Azerbaycan nüfusunun genellikle Müslüman olması nedeniyle ana hadis kaynaklarında yer alan hadislerin bölge atasözlerine söz itibarıyla veya mana itibarıyla tesir ettiği açıktır.

Bunun tersi, yani Azerbaycan atasözlerinin sahih hadislere etkisinden bahsetmemiz çok zordur. Fakat atasözlerinin hadis diye bilinen bazı meşhur sözlere kaynak oluşturabileceği tartışılabilir konudur.

Hadislerden etkilenme ihtimali olan Azerbaycan atasözlerinin dikkat çeken diğeri bir yönü ise bunların birçoğunun Müslüman kimliği ile özdeşleşmiş diğeri Türk toplumlarınca yaygın olan atasözlerine söz itibarıyla ve mana itibarıyla çok benzemesidir. Genel olarak Türk atasözlerine dair yazılan eserlerde, hadislerin atasözleriyle karşılaştırılması sırasında bu durum açıkça görülmektedir. Prof. Dr. Selman Başaran'ın kaleme almış olduğu "*Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*" isimli çalışması ise konu ile ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Konuya dair diğeri bir husus ise hadislerden kaynaklanan, onlardan söz itibarıyla ve mana itibarıyla etkilenme ihtimali olan Azerbaycan atasözlerinin daha geniş bir araştırmaya tabi tutularak kapsamlı bir şekilde kitap çalışması olarak ortaya konulması ihtiyacıdır. Ortalama bir makale sınırlarını aşacağı için çalışmamızın ileride yapılmasına ihtiyaç duyulacak kapsamlı araştırmalara katkıda bulunacağını temenni etmekteyiz.

Kaynakça

- AHMED b. Hanbel, *Müsned*, (Ed. Hamza Ahmed ez-Zeyn), Dârü'l-hadîs, 1. Baskı, Kahire, 1416/1995.
- AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkilap, 7. Baskı, İstanbul, 1993.
- ALBAYRAK, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009.
- BAŞARAN, Selman, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1. Baskı, Bursa, 1994.
- BEYDİLLİ (MEMMEDOV), Celal, *Atalar Sözü*, Önder Neşriyat, 1. Baskı, Bakü, 2004.
- BEYHAKÎ, Ahmed b. el-Huseyn, *Şuabü'l-îmân*, (Ed. Abdülali Abdülhamid Hâmid), Mektebetü'r-Rüşd, 1. Baskı, Bombay, 1423/2003.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-sahîh*, (Ed. Muhibbuddin Habîb), Dârü'r-reyyân li't-türâs, 1. Baskı, Kahire, 1986.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2004.
- DARİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah, *Sünenü'd-Darimî*, (Ed. Huseyn Selim Esed ed-Dârânî), Darü'l-muğni li'n-neşri ve't-tavzî', 1. Baskı, Riyad, 1412/2000.
- DOĞANAY, Ali, *Türk Atasözleri Sözlüğü*, 1. Baskı, Güvendi Matbaası, Ankara, 1973.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as, *es-Sünen*, (Ed. Muhammed Avvâme). Müessesetü'r-reyyân, 1. Baskı, Beyrut, 1419/1998.
- HÂKİM, en-Neysaburî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, (Ed. Mustafa Abdülkadir Ata), Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut, 1411/1990.
- HÜSEYİNZADE, Ebulkasım, *Atalar Sözü*, Yazıcı Neşriyatı, 1. Baskı, Bakü, 1981.
- İBN MÂCE, Muhammed Yezîd, *Sünenü İbn Mâce*, (Ed. Muhammed Fuad Abdülbâki), Dârü ihyâi türâsi'l-Arabî, 1. Baskı, y.y., t.y.
- İSMAİL, Zeyneş ve Muhittin Gümüş, *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*, Rekmay Matbaası, 1. Baskı, Ankara, 1995.
- KÂSÂNÎ, Alâüddin Ebû Bekir, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Baskı, y.y., 1406/1986.

- KUDAÎ, Ebu Abdullah Muhammed, *Müsnedü'ş-Şihâb*, (Ed. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefî), Müessesetü'r-risale, 1. Baskı, Beyrut, 1407/1986.
- MERĞİNANÎ, Ebu'l-Hasen Bürhanüddin, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedi*. (Ed. Tallâl Yusuf), Darü ihyai't-türasi'l-Arabî, 1. Baskı, y.y., t.y.
- MUSAOĞLU, Mehman ve Muhittin Gümüş, *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*, Engin, 1. Baskı, Ankara, 1995.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Dârü ihyâi kütübî'l-Arabî, 1. Baskı, Kahire, 1955.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahmân Ahmed, *es-Sünenu'l-kübrâ*, (Ed. Abdülğaffâr Süleyman el-Bundârî-Seyyid Kusrevî Hasan), Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1411/1991.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa, *Sünenu't-Tirmizî*, (Ed. Muhammed Fuad Abdülbâki), Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1. Baskı, Kahire, 1382/1962.
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İnkilap ve Aka, 1. Baskı, İstanbul, 1977.